

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

THE CONCEPT AND ESSENCE OF THE SOCIAL RIGHTS OF PRISONERS PRIOR TO DEPRIVATION OF THEIR FREEDOM

Черезова Т.О., адвокатка,
аспірантка кафедри міжнародного права та галузевих правових дисциплін
Київський університет права Національної академії наук України

Статтю присвячено розгляду проблем з'ясування поняття та сутності соціальних прав засуджених до позбавлення волі. У ході дослідження розкривається питання сутності та поняття соціальних прав, аналізується чинне міжнародне та національне законодавство. Аналізуються ознаки та елементи, які можуть характеризувати те чи інше поняття – від загальних до спеціальних. За результатами дослідження автор приходить до висновку у тому, що суб'єктивні соціальні права засуджених до позбавлення волі складають для цих осіб фундамент для (а) їх виправлення; (б) попередження вчинення кримінальних правопорушень; (в) участі засуджених у соціальному житті в умовах особливого правового режиму; (г) майбутньої інтеграції в соціально-правове життя суспільства опісля закінчення терміну покарання; (д) забезпечення реалізації соціальної політики та соціальної безпеки держави. Водночас, під поняттям «соціальних прав засуджених до позбавлення волі» пропонується розуміти приналежні засудженому до позбавлення волі особі права, які забезпечують їх базові соціальні потреби та соціальне життя та виражаються у таких соціальних благах та соціальних можливостях, як дозвілля, спілкування, безпека, медичний огляд та обслуговування, тощо, а також, й ті права, які сприяють ресоціалізації засудженого шляхом надання йому можливостей у часті в навчанні, роботі, соціальному обслуговуванні. До характерної особливості характеристики соціальних прав засуджених до позбавлення волі слід відносити можливість та здатність реалізувати їх в умовах дії правового режиму, пов'язаного із позбавленням волі, тобто, в умовах ізоляції. Відтак, питання сутності соціальних прав засуджених до позбавлення волі пропонується розуміти як таку, що ці права забезпечують реалізацію покладеного на особу засудженого покарання, адже в умовах ізоляції є необхідним забезпечення правопорядку, соціально-контрольованого та злагодженого життя засудженого як з адміністрацією органів виконання покарань, так із іншими засудженими, чи то родичами та друзями засудженого, які не перебувають у місцях позбавлення волі та сприяють соціальним зв'язкам та налагодженню соціального життя, задоволенню соціальних благ тощо.

Ключові слова: права людини, соціальні права, соціальне право позбавлення волі, засуджені.

The article is devoted to the consideration of the problems of clarifying the concept and essence of the social rights of those sentenced to imprisonment. In the course of the study, the issue of the essence and concept of social rights is revealed, and current international and national legislation is analyzed. Signs and elements that can characterize this or that concept are analyzed – from general to special. Based on the results of the research, the author comes to the conclusion that the subjective social rights of those sentenced to imprisonment lay the foundation for (a) their correction; (b) prevention of criminal offenses; (c) participation of convicts in social life under conditions of a special legal regime; (d) future integration into the social and legal life of society after the end of the sentence; (e) ensuring the implementation of social policy and social security of the state. At the same time, under the concept of “social rights of those sentenced to deprivation of liberty” it is proposed to understand the rights belonging to the individual sentenced to deprivation of liberty, which ensure their basic social needs and social life and are expressed in such social goods and social opportunities as leisure, communication, safety, medical examination and service, etc., as well as those rights that contribute to the resocialization of the convict by providing him with opportunities in education, work, and social services. A characteristic feature of the description of social rights belonging to a person sentenced to deprivation of liberty should include the possibility and ability to realize them under the conditions of the legal regime associated with deprivation of liberty, i.e., in conditions of isolation. Therefore, the issue of the essence of the social rights of those sentenced to deprivation of liberty is proposed to be understood as such that these rights ensure the implementation of the punishment imposed on the person of the convicted person, because in conditions of isolation it is necessary to ensure law and order, a socially controlled and harmonious life of the convicted person both with the administration of the punishment enforcement bodies, and with other convicts, whether relatives and friends of the convict, who are not in prisons and contribute to social ties and the establishment of social life, satisfaction of social benefits, etc.

Key words: human rights, social rights, social right of deprivation of liberty, convicts.

Постановка проблеми. Постановка проблеми про поняття та сутність соціальних прав засуджених до позбавлення волі, пояснюється потребою виокремлення їх від інших суб'єктивних прав, для того, аби їх носії мали можливість їх реалізації посеред правовідносин, які виникають між їх учасниками. Відсутність розуміння унікальних складових (елементів, ознак, характеристик), не те що послаблює праворегулятивний механізм, алей унеможлиблює їх охорону та захисту. Адже не зрозуміло, які блага охороняються законом, адже не зрозуміло, яких суб'єктів вони стосуються та в якому об'ємі строку дії тощо.

А постановка проблеми про з'ясування питання стосовно сутності прав, у тому числі, й соціальних прав засуджених до позбавлення волі, надає можливість з'ясувати в чому саме полягає їх призначення, в чому саме полягає необхідність задоволення суб'єктом благ, які містять те чи інше соціальне прав. Власне, уявляється, що питання сутності має певну функціональність у запиті «для чого?», що гармоніє із предметом, методом тієї чи іншої галузі права.

Відтак, гострота піднятої проблематики, спонукає нас до аналізу досліджень та публікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, аналізуючи проблеми поняття та сутності соціальних прав, засуджених до позбавлення волі, важливо звернути увагу на ряд досліджень, які були проведені в царині понятійного апарату прав людини, соціальних прав та соціальних і правових проблем в'язнів. Саме такий акцент дозволить більш точно пізнати підняту проблему, у її сучасному стані.

Так, проблемами суб'єктивних прав людини переймалися у своїх дослідженнях ряд вчених-дослідників у різних галузях права. Посеред таких, можливо відмітити: С. П. Головатого («Про людські права», лекції, 2016) [1], П. М. Рабіновича («Права людини і громадянина: можливості вдосконалення конституційних гарантій», наукова стаття, 2012) [17, с. 3–15], О. З. Панкевич («Коллективні людські права: деякі філософсько-правові та загальнотеоретичні аспекти», глава колективної монографії, 2018) [18, с. 49–99], О. В. Епель («Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні», докторська дисертація, 2020) [5], О. В. Тарута («Соціальна права людини в Україні», наукова стаття, 2014) [19, с. 112–115], В. О. Човган («Обмеження прав в'язнів:

правова природа та обґрунтування», монографія, 2017) [20], тощо.

Проаналізовані вище дослідження безумовно відображають тією чи іншою мірою сучасний стан наукової розробки суб'єктивних прав людини, стан конституційних соціальних прав людини, наукової розробки феномену обмежень прав в'язнів тощо. Проте, ознайомившись із цими опусами, слід вказати на те, що питання поняття та сутності соціальних прав засуджених до позбавлення волі не досліджувалось, не розкривалось, що результати означених вище як і інших наукових досліджень, закладають фундамент для піднятої нами проблеми у дослідженні. Такі обставини підштовхують нас до визначення мети нашого дослідження, власне, постановки певного завдання.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні поняття та сутності соціальних прав засуджених до позбавлення волі. Вирішення цього завдання надасть можливість ідентифікувати узагальнену концепцію соціальних благ засуджених до позбавлення волі, які охороняються законом, що сприятиме ресоціалізації, виправленню засудженого та попередженню кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу. У підступах до розкриття проблем пов'язаних із оцінкою понятійного апарату, важливо насамперед звернути увагу на первинні ази філософських сентенцій про феномен «поняття».

Так, з філософської точки зору «поняття» має щонайменше два підходи розуміння. Воно визначається як *(а) спосіб розуміння та абстрактного уявлення результатів пізнання певної предметної галузі через усвідомлення істотних характеристик її об'єктів; (б) форма мислення, що характеризується відображенням закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їхні загальні та специфічні ознаки* [21, с. 497]. Отож, досліджуючи проблеми поняття та сутності засуджених до позбавлення волі, варто розкрити питання з'ясування істотних характеристик.

Водночас, вже розкриваючи більш предметно проблему у конві окресленої в меті даної публікації проблематики, варто звернути увагу на поняття та сутність соціальних прав засуджених до позбавлення волі.

Уявляється, що кожне суб'єктивне право закладає передумови для людської діяльності, вступу в ті чи інші правовідносини, отримання нею певних благ, спрямованих на задоволення суб'єктивних інтересів тощо. Натомість, посеред суб'єктивних прав засуджених до позбавлення волі особливе місце займають соціальні права, адже характеризують соціальний статус особи.

У теорії права зазначається, що в контексті характеристики окремих структур правового статусу особи, суб'єктивне право характеризується також забезпеченістю: норма об'єктивного права не тільки визначає юридичну можливість поведінки особи, але й зобов'язує відповідні органи поводитися належним чином, тобто створювати умови, в яких особа могла б реалізувати своє суб'єктивне право. Отже, – зазначається у навчальному посібнику, – суб'єктивне право не можливе без кореспондуючого обов'язку, інакше воно не може бути реалізоване. А юридичний обов'язок, є мірою належної поведінки зобов'язаного суб'єкта, необхідної для здійснення можливої поведінки особи [13, с. 287].

Згідно доктринального підходу поняття прав людини в літературі (зарубіжній і вітчизняній) визначається по-різному: як можливість, необхідні для існування і розвитку людини в певних історичних умовах; як вимоги людини, адресовані державі й суспільству; як певні блага, потреби та інтереси людини тощо [4, с. 235].

У навчальному посібнику із теорії держави і права О. І. Осауленка зазначається, що суб'єктивне право будь якої правосуб'єктної особи передбачає дві можливості: визначити власну поведінку і вимагати відповідної пове-

дінки від зобов'язаних осіб. При цьому акцент повинен робитися на єдності цих двох аспектів суб'єктивного права, а не на протиставленні, пріоритетності одного з них [13, с. 286]. Також, у навчально-методологічному матеріалі з курсу теорії держави і права зазначається, що невід'ємною властивістю суб'єктивного права особи є його здатність бути здійсненням у порядку державного примусу. Зазначається, що на практиці існують випадки, коли зобов'язані суб'єкти намагаються перешкодити особі здійснювати її права чи не виконують кореспондуючі їм обов'язки. У таких випадках в осіб виникають претензії до зобов'язаних суб'єктів, які порушують їх суб'єктивне право, і вони можуть звернутися до компетентних органів для захисту своїх суб'єктивних прав [13, с. 287]. Проте очевидно, що для того, аби «визначити власну поведінку» та «вимагати відповідної поведінки від зобов'язаних осіб», щонайменше потрібно знати те, про що йдеться: яка поведінка та які блага вона реалізує?; хто компетентний та у якій спосіб і формі може забезпечити охорону реалізації того чи іншого блага? Відтак, для цього щонайменше слід вести мову про конкретизацію блага та конкретизацію правила поведінки, яке, як зазвичай, вписане у нормі права.

Отож, постановка проблеми стосовно з'ясування понятійного апарату соціальних прав засуджених до позбавлення волі характеризується не тільки теоретико-правовим аспектом, алей практичним сенсом реалізації соціальних прав. Це означає, що при з'ясуванні сутності та поняття у піднятій проблематиці, методологічно-вивіреном будуть питання, які матимуть висновки теоретичного та практичного змісту. Тому, наскільки буде подане до праворозуміння чітке, комплексне та повноцінне поняття за конкретним правовим статусом суб'єкта права, настільки й буде вдалим правозастосування і самих соціальних прав, їх реалізація. Відтак, настільки й буде ефективною реалізація кримінально-карного та кримінально-виконавчого законодавства в контексті його мети та завдання, визначених в КК України та КВК України. Тобто, можливо вказати і на те, що в такому ключі й буде відстежуватись і тенденція до реалізації соціальної політики у кримінально-виконавчій та кримінально-карній сфері щодо ствердження верховенства права в Україні. Адже «реалізація права», «реалізація політики», є висхідними від феномену «поняття» та «сутності» прав, і тому є взаємозалежними системними елементами. Де з'ясування одного («сутності» та «поняття») надає можливість «появитись» (визначитись) іншим – «реалізація». Саме за такого підходу окреслюється правова природа уявлення про об'єкт та його відношення і взаємозв'язок із конкретними життєвими фактами – суб'єктом правом як носієм благ (соціальних благ в тому числі), нормою права (як фактом), ситуацією, яка виникла для реалізації права тощо.

Водночас, варто звернути увагу на те, що у правовій доктрині питання соціальних прав не є достатньо проаналізованим, системним. На нашу думку, проблему слід пов'язувати насамперед із становленням галузі права такої як «соціальне право». В ході перебування останньої на етапі становлення, очевидно що проблема охоплює і відсутність понятійного апарату соціальних суб'єктивних прав. А тому суб'єктивні права за правовим статусом «засуджених», «в'язень» не могли бути належним чином описані правовою доктриною. Ба, більше, уявляється, що приналежність соціальних прав одним суб'єктам, повинні мати децю інший потенціал в реалізації залежно від правового режиму в якому можлива/ чи може бути така реалізація. Відповідно, правовий статус цієї особи також може мати різні потенційні спроможності не тільки до реалізації, але й до визначення (окреслення) на понятійно-правовому рівні.

Так, для початку, варто звернути увагу думку деяких дослідників проблем соціальної держави, соціальних прав

безпосередньо. А саме, з позиції О. З. Панкевич, *соціальне право* – це комплексна інтегрована галузь об'єктивного юридичного права, котра являє собою систему юридичних норм, спрямованих на регулювання таких суспільних відносин, якими опосередковується соціальний захист людини, здійснюваний соціально-аліментарним методом (методом соціальних надань) [14, с. 146–147]. А дослідниця В. Гайдамака звертає увагу на те, що соціальне право у правовому сенсі означає задоволення потреб і розвиток здібностей кожної людини за умови, що цей вільний розвиток індивіда гармонійно поєднується зі свободою усіх інших і особистою відповідальністю, що також вказує на соціальну державу [3, с. 290].

В юридичній енциклопедії також міститься термін «соціальне право» в галузевій його інтерпретації (у широкому сенсі). Зазначається, що «соціальне право» – є самостійним структурним утворенням, нарівні з такими правовими структурами як приватне і публічне право. Також зазначено, що соціальне право формується під впливом соціальних, економічних та інших чинників об'єктивного порядку, що пов'язані із ринковими та перехідними процесами у сфері публічних та приватно-правових інститутів системи права. Соціальне право призначене для реалізації і захисту не тільки індивідуальних прав громадян, а і їх сукупної охорони. До переліку галузей права, які становлять соціальне право, можна віднести: право соціального забезпечення, трудове право, екологічне право, земельне право, медичне право, освітянське право, житлове право [2, с. 707]. Очевидно, що кримінально-виконавче та кримінально-карне право також охоплює частину аспектів правового регулювання соціального права. Натомість в контексті суб'єктивного підходу до праворозуміння права (у вузькому сенсі) «соціальні права» – це права людини, необхідні для повноцінної участі її в житті суспільства. Соціальні права стосуються того, як люди спільно живуть і працюють, а також їх основних життєвих потреб. Вони засновані на ідеях рівності й гарантованого доступу до основних соціальних і економічних благ, володінні, користуванні ними та їхньому захисті. Ці права виникають в результаті взаємодії людини і держави, їх спільної взаємодії з метою досягнення певних соціальних стандартів. Відтак, соціальні права передбачають не стільки обов'язок держави утримуватись від тих чи інших дій, а навпаки – її обов'язок створювати належні умови для соціального розвитку людини, її соціального захисту і соціальної безпеки, у зв'язку з чим, для їх реалізації необхідна наявність комплексного і розгалуженого законодавства, яке б чітко регламентувало всі процедури, які пов'язані із наданням соціальної допомоги, здійсненню соціального захисту і соціального забезпечення. Соціальні права людини та рівень їх забезпечення тісно пов'язані з рівнем економічного розвитку держави, а також з її об'єктивною спроможністю здійснювати соціальну допомогу людині у всіх випадках, коли вона цього потребує [2, с. 783].

Характеризуючи соціальні права, доречно навести і думку Д. С. Терлецького. Він доволі прогресивно звертає увагу на те, що «зобов'язання забезпечувати» самі по собі передбачають, що держави повинні вживати правотворчих, владно-виконавчих та правозастовних заходів для забезпечення зумовлених нормативно визнаними вимогами людини можливостей, які не можуть бути задоволені її особистими зусиллями. Це, на його думку, є головним зобов'язанням держави щодо економічних, соціальних та культурних прав, однак воно також стосується й громадянських та політичних прав [16, с. 22].

С. П. Головатий у лекційному матеріалі «Про людські права» (2016) [1] не веде мову про соціальні права, але подає системно та, водночас, доволі ієрархічно права, зміст яких вміщує соціальні блага. Він аналізує ті чи інші міжнародні документи із царини соціального права. Посеред таких, коментуючи виокремлює: трудові права, право соціального

забезпечення, право на сімейне життя, право на достатній рівень життя, право на здоров'я право на безоплатну освіту, право на участь у культурному житті [1, с. 272–273; 273–274; 274–275; 275–276; 276–277; 278–279; 279–280].

На думку дослідниці О. В. Епель, конституційні соціальні права людини і громадянина є визначеними та гарантованими Основним Законом, невідчужуваними, невичерпними та такими, що не можуть бути скасовані й мають особливу правову охорону можливостями людини і громадянина здобувати засоби для задоволення своїх найважливіших життєвих потреб, або отримувати такі засоби шляхом соціального утримання у випадку неможливості задовольнити відповідні потреби [5, с. 354].

М. І. Іншин та Я. Я. Мельник зважають, що соціальні права в системі права України займають особливе місце в правовому регулюванні. Їх нормативно-правове закріплення характеризується не системністю, із фрагментарним вираженням в різних нормативно-правових актах, що входять до систем права приватних та публічних, матеріальних та процесуальних галузей права [7, с. 84].

Було б доречним навести норми права, у яких закріпленні ті чи інші соціальні права, зокрема на національному та міжнародному рівні.

Так, у відступ від з'ясування сутності та поняття соціальних прав у правовій доктрині доречно звернути увагу на те, що певний перелік соціальних прав визначений в Європейській соціальній хартії (переглянутій) [6]. До таких віднесено: право на справедливі умови праці; право на безпечні та здорові умови праці; право на справедливу винагороду; право на належні умови для професійної підготовки; право на особливий захист від фізичних та моральних ризиків (від мобінгу зокрема та булінгу – *Т. Ч.*); право на захист своїх економічних і соціальних інтересів; право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я, який є можливим; право на соціальну та медичну допомогу; право користуватися послугами соціальних служб; особи з інвалідністю мають право на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства; право отримувати інформацію; право на соціальний захист; право на гідне ставлення до них на роботі, тощо [6].

У статті 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права визначено, що (1) всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі. А саме: (2) обвинувачені у випадках, коли немає виняткових обставин, поміщаються окремо від засуджених, і їм надається окремий режим, що відповідає їх статусу незасуджених осіб; обвинувачені неповнолітні відокремлюються від повнолітніх і в найкоротший строк доставляються до суду для винесення рішення; (3) пенітенціарною системою передбачається режим для ув'язнених, істотною метою якого є їх виправлення і соціальне перевиховання. Неповнолітні правопорушники відокремлюються від повнолітніх, і їм надається режим, що відповідає їх віку і правовому статусу [12].

Конституцією України закріплено ряд соціальних прав та соціальних гарантій. А саме: право на працю (ст. 43); право на відпочинок (ст. 45); право на соціальний захист (ст. 46); право на житло (ст. 47); право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (ст. 48); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49); право на освіту (ст. 53) і т.д. [8].

Як бачимо, перелік прав не синхронізується та не є однорідним, адже одні документи регламентують одні права, а інші відступають чи то охоплюють одночасно і одні, та інші. З огляду на це, правова доктрина також не зупиняється на тому чи іншому нормативному документі.

До прикладу, Л. В. Леонтева, досліджуючи проблеми соціальних прав жінок доводить, що забезпечення

та гарантування найважливіших соціальних прав жінок в Україні, в реаліях сьогодення, не можливе без створення ефективної системи державного управління, серцевиною якої є законодавча діяльність Верховної Ради України та виконавчо-розпорядча діяльність органів виконавчої влади. Гарантії які стоять на захисті жінки в Україні, повинні бути реальними, а не потенціальними. Держава зобов'язана рішуче засуджувати порушення законодавства стосовно охорони здоров'я та материнства, а також повинні бути прийняті нові, більш ефективні закони для ефективнішого захисту жінок [11, с. 374]. За такого підходу стає зрозумілим, що коли питання стосується особливого соціально-правового статусу носіїв суб'єктивних соціальних прав, то і питання їх поняття стосовно конкретних суб'єктів мають значення. Адже вони або дотичні до певного правового регулювання або ні.

На сьогодні, деякими дослідниками виокремлюються види соціальних прав з точки зору конституційного підходу. Так, вважається, що до видів конституційних соціальних прав людини і громадянина варто відносити дві певні групи, а це: класичні (базові) та спеціальні (змішані). До класичних з позиції О. В. Епеля належать: (1) право на соціальний захист; (2) право на житло; (3) право на достатній життєвий рівень; (4) право на охорону здоров'я; (5) право на охорону сім'ї, дитинства, материнства і батьківства. Спеціальними конституційними соціальними правами людини і громадянина є: (1) право на працю; (2) право на страйк; (3) право на відпочинок; (4) право на освіту [5, с. 355]. З огляду на зазначене, можливо констатувати, що самі по собі соціальні права засуджених до позбавлення волі можуть характеризуватись як спеціальні права, оскільки стосуються спеціального режиму реалізації; також, вони очевидно гуртуються на певних спеціальних ознаках, що пов'язані із особливим статусом засудженої особи (а це – інтересами, правами, обов'язками; правовим режимом ув'язнення; тощо).

Також, дослідниця конституційних соціальних прав О. В. Епель зазначає, що метою конституційних соціальних прав людини і громадянина є забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізувати свої закріплені на рівні конституційного закону соціальні гарантії (гарантії права на соціальне забезпечення, на освіту, на охорону здоров'я та медичну допомогу, на житло, особливих прав дитини та прав інвалідів тощо), які гарантують гідне існування індивіда у суспільстві, соціальну справедливість та захищеність незалежно від походження, віри, раси, нації [5, с. 357]. А до завдань конституційних соціальних прав людини і громадянина варто віднести: (1) забезпечення надання людині і громадянину можливості реалізувати закріплені у Конституції України соціальні гарантії; (2) гарантування гідного існування людини і громадянина, соціальної справедливості та захищеності незалежно від походження, віри, раси, нації [5, с. 357].

Очевидно, що така ситуація впливає на методологію пізнання (розуміння) проблеми, яка криється в необхідності до-визначення самого понятійного апарату соціальних прав, із приставкою на соціально-правовий статус саме «засуджених до позбавлення волі». Натомість, у виправданні ідеї соціальних прав та пошуку інструментів для вирішення означеної проблеми, було б доцільно взяти до уваги і питання про предмет «соціального права», власне, звернути увагу на що спрямоване соціальне право та для чого людині (засудженому) соціальні права в контексті дії правових режимів, пов'язаних із позбавленням волі? Такий підхід, вважаємо найбільш прийнятним для розкриття проблеми понятійного апарату, з огляду на наступне.

Так, в КК України визначаються базові, фундаментальні напрямки призначення покарання, які, на наше переконання, закладають засади для формування понятійного апарату соціальних прав засуджених до позбавлення

волі. Зокрема, в чч. 1, 2, 3 ст. 50 КК України визначено, що покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого; покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами; покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність [9].

Варто враховувати і те, що покарання призначається за рішенням суду (вироком). Це рішення повинно відповідати санкції, яка передбачена відповідною статтею Особливої частини КК України. Відповідно, залишаються питання про обмеження соціальних прав в наслідок засудження особи до позбавлення волі. Залишаються питання про соціальні права, які передбачені Конституцією України та не можуть бути обмежені, як і ті соціальні права, які визначені іншими джерелами права стосовно засуджених до позбавлення волі.

До прикладу, в ст. 141 КВК України («Відбування покарання засудженими вагітними жінками, матерями-годувальницями і жінками, які мають дітей віком до трьох років») визначено, що при виправних колоніях, в яких відбувають покарання засуджені до позбавлення волі жінки, у разі потреби організуються будинки дитини. Засуджені жінки мають право влаштувати в будинки дитини своїх дітей віком до трьох років (ч. 1); цією статтею закріплено і ряд прав для родичів та дітей засуджених осіб (жінок) до позбавлення волі [10]. Такі права характеризують себе як соціальні, мають можливість реалізуватись в особливому правовому режимі та за особливих обставин, що узгоджується із соціальними правами, які закріплені в Основному Законі України (Конституції України).

Звертаючи увагу на конституційно-правовий аспект соціальних прав варто звернути увагу позицію О. В. Епель, яка приходить до висновку у дослідженнях, що особливостями конституційних соціальних прав є наступні: (1) соціальні права встановлюються для реалізації соціальних зв'язків та задоволення потреб особи у таких зв'язках; (2) соціальні права відображають невіддільність особи від соціуму та неможливість її існування поза ним; (3) соціальні права покликані забезпечити особі задоволення найважливіших життєвих потреб, без яких неможлива її нормальна життєдіяльність; (4) соціальні права характеризуються як позитивні права, тобто такі, які передбачають здійснення певних дій, а не утримання від здійснення відповідних дій; (5) хоча соціальні права і обумовлюються соціальною державою, проте діяльність держави по забезпеченню цих прав не є абсолютною і не передбачає забезпечення кожного відповідними благами, вона повинна лише створити умови для можливості отримання відповідних благ; (6) соціальні права залежать від економічних можливостей держави [5, с. 354].

Отже, постає за очевидне, що понятійний апарат включає ознаки, поняття, сутність, правовий статус, правовий режим, комплекс благ (якість життя) тощо.

Предметно слід звернути увагу на аналіз норм, які закріплені в Кримінальному кодексі України та Кримінально-виконавчому кодексі України, пов'язані або так чи інакше стосуються чи закріплюють соціальні права засуджених до позбавлення волі.

Так, у ч. 2 ст. 65 КК України визначено, що «...Особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначено покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень...» [9]. Отже, аналізуючи дану норму можна виокремити, що призначено покарання повинно бути настільки достатнім та необхідним, аби засуджена особа виправилась, а кримінальні правопорушення були попереджені (а саме стосовно неї, як і стосовно інших осіб).

У ст. 7 КВК України регламентовано положення про те, що «Держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує необхідні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку...» [10]. Отже, «соціальна захищеність» та «правова» визначається умовою виправлення та ресоціалізації засудженого, зокрема, шляхом поваги і охорони до прав засуджених осіб.

У статті 8 КВК України визначені основні права засуджених [10]. Беручи до уваги особисті соціальних прав та їх розвитку у правовій доктрині, можливо вказати на такі соціальні права за ст. 8 КВК України, а саме: (1) *право на захист* (звертатися із заявами і скаргами про порушення своїх прав). Відтак, якщо у засудженого є соціальні права, то і з приводу їх порушення можливе звернення, як форма реалізації. Ба, більше, варто мати на увазі, що законодавець визначив у ст. 7 КВК України, охорону прав засуджених; (2) *право на листування, подачу заяв і пропозицій* (із соціальних питань зокрема – Т. Ч.). Дана можливість забезпечує участь у соціальному житті засудженого через листування; (3) *на охорону здоров'я* в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги; (4) *право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги*, у тому числі за власні кошти; (5) право на лікування. Зокрема, засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань; (6) *на соціальне забезпечення*, у тому числі й на оформлення пенсії, відповідно до законів України; (7) *право на отримання передачі*; (8) на оплачувану працю згідно із законодавством про працю. Законодавство про працю поширюється на засуджених у частині, що стосується умов праці; (9) право на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом; (10) на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому цим Законом та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України; (11) право на побачення; і т.д. [10].

З огляду на виокремлені нами норми, можливо визнати, що норми встановлюють загальні підходи до приналежності соціальних прав засудженим до позбавлення волі. Дані норми є загальні, проте соціальні права визначені у них не можна назвати (поіменувати загальними), адже вони стосуються різних сфер правового регулювання, таких як: суспільні відносини у сфері надання медичних послуг (медичне право), сімейні правовідносини (сімейне право); процесуальні правовідносини (кримінально-процесуальне, цивільне процесуальне), адміністративні правовідносини (адміністративне право), правовідносини з надання соціальних послуг та соціального обслуговування, соціального утримання (право соціального забезпечення) тощо. Відтак, «загальність» на нашу думку тут не повною мірою відстежується, адже присутні галузеві та міжгалузеві аспекти дії та застосування норми права.

Слід звернути увагу і на соціальні права, які пов'язані із пенітенціарною пробацією. Так, ст. 11 Закону України «Про пробацію» визначено, що «пенітенціарна пробація» – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою *трудового і побутового влаштування* таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання [15]. А зокрема, в умовах пенітенціарної пробації законодавець визначає послуги, які мають соціальний зміст та сприяють подальшій реалізації соціальних прав, як от, визначено, що орган пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяють засудженим, які готуються до звільнення, у: (а) визначенні місця проживання після звільнення; (б) влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених; госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги; (в) працевлаштуванні працездатних осіб (ч. 2 ст. 11 КВК України) [15].

Разом з тим, законодавець у цій нормі закріпив певні заборони, які пов'язані із реалізацією соціальних прав. Зокрема, закріплено, що «...засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди...» [15].

Усвідомлення, розуміння та знання про свої права для людини є базовою та водночас важливою прерогативою у забезпеченні у виниклих правовідносинах рівності, гідності, толеруванням взаємин поваги до соціально-правового статусу (пенсіонер-засуджений, працюючий-засуджений, той засуджений, який навчається; засуджені які перебувають у сімейних відносинах: чоловік, жінка; засуджені, які є батьками: мати одиночка, багатодітний батько/мати, мати героїня тощо) і т.д.

Висновки. Суб'єктивні соціальні права засуджених до позбавлення волі закладають є основою для (а) їх виправлення; (б) попередження вчинення кримінальних правопорушень; (в) участі засуджених у соціальному житті в умовах особливого правового режиму; (г) майбутньої інтеграції в соціально-правове життя суспільства опісля закінчення терміну покарання; (д) забезпечення реалізації соціальної політики та соціальної безпеки держави.

Під поняттям «соціальних прав засуджених до позбавлення волі» слід розуміти як *приналежні засудженому до позбавлення волі особі права, які забезпечують його базові соціальні потреби та соціальне життя і виражаються у певних соціальних благах та соціальних можливостях, як от дозволя, спілкування, безпека, медичний огляд та обслуговування, тощо, а також, й ті права, які сприяють ресоціалізації засудженого шляхом надання йому можливостей у часті в навчанні, роботі, соціальному обслуговуванні.*

Характерною особливістю характеристики соціальних прав приналежних засудженому до позбавлення волі є можливість і здатність реалізувати їх в умовах дії правового режиму, пов'язаного із позбавленням волі, тобто, в умовах ізоляції. Відтак, сутність соціальних прав засуджених до позбавлення волі полягає у тому, що ці права забезпечують реалізацію покладеного на особу засудженого покарання, адже в умовах ізоляції є необхідним забезпечення правопорядку, соціально-контрольованого та злагодженого життя засудженого як з адміністрацією органів виконання покарань, так із іншими засудженими, чи то родичами та друзями засудженого, які не перебувають у місцях позбавлення волі та сприяють соціальним зв'язкам та налагодженню соціального життя, задоволенню соціальних благ тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головатий С. Про людські права. Лекції. К.: Дух і Літера. 2016. 760 с.
2. Велика українська енциклопедія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020: Право соціального забезпечення / редкол.: М.І. Іншин (голова), О.М. Ярошенко (заступник голови), Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишенва, Н.М. Вапнярчук. 2020. 912 с.
3. Гайдамака В.О. Соціальне право: проблеми визначення. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 286–292.
4. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

5. Епель О.В. Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / Епель Оксана Володимирівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2020. 416 с.
6. Європейська соціальна хартія (переглянута). Страсбург, 3 трав. 1996р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.
7. Іншин М.І., Мельник Я.Я. Доктрина соціальної безпеки: монографія. Вид-во «Освіта України». Київ, 2020. 227 с.
8. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
10. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
11. Леонтева Л.В. Соціальні права жінок та юридичні гарантії їх захисту в Україні. *Форум права*. 2010. № 4. С. 572–575. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_90.
12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 груд. 1966 р. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
13. Осауленко О.І. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. К.: Істина, 2007. 336 с.
14. Панкевич О.З. Соціальна держава: проблеми загальної теорії: Монографія / За заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. П.М. Рабіновича. Львів: Львівський юридичний інститут МВС України, 2004. 183 с.
15. Про пробацію: Закон України від 5 лют. 2015 р. № 160-VIII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>.
16. Права людини в особливих правових режимах: досвід України: монографія / Д.С. Терлецький, О.В. Марусяк, Ю.Д. Батан, М.В. Афанасьєва та ін.; за заг. ред. д.ю.н., проф. М.В. Афанасьєвої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 356 с.
17. Рабінович П. Права людини і громадянина: можливості вдосконалення конституційних гарантій. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2012. № 3. С.3–15. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2012_3_3.
18. Світовий маніфест правового гуманізму. Загальна декларація прав людини як основа міжнародного та національного правозахисту: монографія / за ред. проф. П.М. Рабіновича. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Львів: БФ «Медицина і право», 2018. Вип. 33. С. 49–99.
19. Тарута О.В. Соціальна права людини в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія ПРА-ВО. Випуск 24. Том 1. С. 112–115.
20. Човган В.О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування. Монографія / В. О. Човган; ГО «Харківська правозахисна група». Харків: Права людини, 2017. 608 с.
21. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди; [редкол.: В.І.Шинкарук (голова) та ін.]. Київ: Абрис, 2002. 742 с.